

مدل نظری «اخلاق جنگ» در تفکر شیعی با تأکید بر دیدگاه حضرت آیت الله سیستانی

مهدی نادری*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۶/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۸/۳۰

چکیده

میزان و شدت خونریزی‌های، ویرانی‌ها و خسارت‌های جانی و مالی در جنگ، متأثر از رویکرد اخلاقی یا غیراخلاقی رهبران فکری و به تبع آن جنگجویان می‌باشد. تئوری اخلاق جنگ می‌کوشد ماهیت رفتار نظامیان با نیروهای متجاوز و غیرمتجاوز را تبیین نماید. با شروع خشونت و صف‌ناپذیر گروه تروریستی داعش در عراق، آیت‌الله سیستانی با صدور بیانیه‌ای خطاب به نیروهای مجاهد عراقی و حشد الشعبی، آداب و حدود اخلاقی حاکم بر جهاد در اسلام را، تبیین نمودند. این نوشتار با کاربست روش تحلیل محتوای کیفی، درصدد پاسخ به این سؤال اصلی است: «رهیافت آیت‌الله سیستانی به اخلاق جنگ چیست؟».

بر اساس یافته‌های پژوهش، «اخلاق صیانتی» توان تحلیل تئوری اخلاق جنگ در دیدگاه آیت‌الله سیستانی را دارد. اخلاقی که مستند به آیات و سنت ائمه اطهار (علیهم‌السلام)، صیانت از دین، جان و مال انسان‌ها (حتی دشمنان) را اصل و محترم می‌شمارد و می‌کوشد در ابعاد استراتژیک، تاکتیکی و رفتار جنگجویان، موازین اخلاقی و ارزش‌های انسانی را حاکم نماید. به اعتقاد آیت‌الله سیستانی برخورداری مجاهدان از موهبت و برکات الهی منوط به رعایت این حدود اخلاقی در جنگ با دشمنان می‌باشد.

واژگان کلیدی: آیت‌الله سیستانی، اخلاق جنگ، داعش، اسلام.

مقدمه

انسان در آموزه‌های وحیانی قرآن کریم، موجودی طبعاً وحشی و فطرتاً متمدن است (جوادی‌آملی، ۱۳۸۸، ج ۱۳، ص ۴۶۰). ماجرای قتل هابیل در قرآن کریم، حکایت از طغیان طبع وحشی قابیل و سلطه آن بر فطرت خداجوی وی، در کشتن برادر دارد (مانده: ۲۹-۳۱). طبعی که در گذر تاریخ هزارساله بشری منشأ جنگ، خشونت و خونریزی‌های کوتاه و طولانی‌مدت در سطح فردی و جمعی، ملی و جهانی بوده است. تاریخ‌نگاران دلایل مختلفی را برای شروع و تداوم جنگ‌های بزرگ برشمرده‌اند. می‌توان عمده دلایل تجاوزگری به جان، مال و ناموس انسان‌ها را در خوی سلطه‌طلبانه بشری به منظور بیشینه کردن منفعت و ارضای خشم و شهوت خلاصه کرد.

علی‌رغم پیشرفت‌های علمی و فناورانه بشری در قرن بیستم، همچنان سایه جنگ و خشونت، انسان عصر مدرن را تهدید می‌کند. به اعتقاد برخی از نویسندگان، کشته‌شدگان در دو جنگ جهانی اول و دوم بیش از پنجاه میلیون نفر بوده‌اند. البته تاریخ جنگ، خشونت و خونریزی در قرن بیستم تنها محدود به این دو جنگ جهانی نیست. جنگ ویتنام، جنگ کره، جنگ اعراب، جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، جنگ دوم خلیج فارس، حمله نظامی آمریکا به افغانستان و عراق، جنگ‌های ۲۱ روزه، ۳۳ روزه و ۵۱ روز، حمله نظامی آمریکا به لیبی، حمله سعودی‌ها به یمن مصادیقی از تداوم جنگ و خشونت در دوره مذکور است.

آخرین نمود جنگ، ترور و خشونت در ابعاد منطقه‌ای و جهانی توسط گروه تروریستی داعش در سال‌های اخیر انجام شده است. داعش در مدت زمانی اندک با در اختیار داشتن فناوری و تکنولوژی مدرن و همچنین فضای سایبری به ترویج عقاید و عضوگیری مبادرت کرد و توانست حتی از کشورهای پیشرفته غربی، نیرو جذب کند. مبانی فکری و استراتژیک داعش به صورت همزمان و چند زبانی در نشریات الکترونیکی دابق (Dabiq)، دارالاسلام (Dar al-Islam)، کنستنتینییه (Konstantiniyye)، رومیه (Rumiyah) و استک (Istok) و همچنین کتاب ادراه التوحش بیان شده است. ادراه التوحش توسط فردی با نام مستعار ابی بکر الناجی در سال ۲۰۰۴م منتشر شد و دیری نپایید که به‌عنوان مانیفست گروه‌های همچون القاعده و داعش مورد قبول موافقان

و مخالفان واقع شد (نک: ابی بکر الناجی، بی‌تا). در این کتاب الناجی با طرح نظریه «شوکه النکایه و الانهاک» هرگونه خشونت - از کوبیدن عصا بر سر مسیحیان تا عملیات انتحاری - برای تضعیف و سرگونی دشمنان را تجویز می‌کند (فراتی، ۱۳۹۶، ۱۰۱). داعش در سال ۲۰۱۴ با ادعای خلافت اسلامی در مدت اندکی توانست بخش‌های گسترده‌ای از خاک سوریه و عراق را تصرف کند. تفسیر این گروه از مفاهیم دعوت، جهاد، هجرت، جاهلیت و اعتقاد تحریمی به مناسک اسلامی، زمینه تصویرسازی خشن و غیر عقلانی از اسلام را در افکار عمومی جهان فراهم ساخت. داعش با اقداماتی نظیر نسل‌کشی و قتل‌عام (به‌عنوان مثال اعدام ۶۷۰ زندانی شیعه در موصل، اعدام ۱۷۰۰ دانشجوی غیر مسلح در پایگاه هوایی اسپایکر، سربردن ۲۱ کارگر قبطی مصری ر بوده شده در لیبی)؛ شکنجه روحی و اذیت و آزار (در قالب تهیه فیلم و کلیپ از شیوه‌های قتل نظیر تیرباران دسته جمعی، گردن زدن، منله کردن، به صلیب کشیدن و سوزاندن)؛ محاصره غیر نظامیان (مثل کردهای ایزدی در سنجار و محروم کردن آن‌ها از آب، غذا و دارو)؛ ربودن، بردگی گرفتن، خرید و فروش و تجاوز به زنان و کودکان؛ به خدمت گرفتن کودکان به منظور تربیت آن‌ها برای عملیات انتحاری و تروریستی؛ مصادره و غارت اموال اقلیت‌ها (مسیحی، ترکمن، ایزدی و شیعی)؛ و همچنین تخریب امکان مذهبی و ابنیه تاریخی به مثابه گروه تروریستی، شهرت جهانی یافت. در مقابل اقدامات ددمنشانه داعش، حضرت آیت‌الله سیستانی در قالب فتوایی، حکم جهاد صادر کردند و همه کسانی که توان حمل سلاح داشتند را به مبارزه با داعش فراخواندند. ایشان ضمن بیان این فتوا، دستورالعملی تحت عنوان «توصیه‌ها و رهنمودهایی به رزمندگان در میدان‌های جهاد» منتشر نمودند (www.sistani.org). مقایسه دیدگاه‌ها و رفتارهای گروه تروریستی داعش در عرصه جنگ با دیدگاه‌های جهادی آیت‌الله سیستانی ناظر به نیروهای حشد الشعبی و ارتش عراق، بیانگر دو قرائت و گفتمان فکری از اسلام است که آثار عینی و عملی آن در وضعیت گذشته و حال مسلمان می‌توان یافت.

نفوذ کلام و قلم مرجعیت شیعه در تحولات عراق جدید بر کسی پوشیده نیست. از میان مراجع تقلید حوزه نجف، به نظر می‌رسد سهم آیت‌الله سیستانی در تحولات سیاسی و اجتماعی دو دهه اخیر بیش از سایر مراجع بوده و او را در جایگاه مرجعیت

مطلق قرار داده است (نک: قاسمی، ۱۳۸۸). آیت‌الله سیستانی (م ۱۳۴۹ق) از مراجع بزرگ و نام‌آور عراق می‌باشد که بدیل شرایط خاص زندگی در محضر نمایندگان برجسته مکاتب فقهی مشهد، قم و نجف یعنی حضرات آیات میرزا مهدی اصفهانی، محمدحسین بروجردی و ابوالقاسم خوئی حضور یافت و به کسب علم و دانش نائل آمد و توانست با کسب گواهی اجتهاد مطلق از آیت‌الله خوئی و شیخ حسین حلّی خود را در زمره معدود افرادی قرار دهد که به این افتخار و موفقیت نائل آمده‌اند. آشنایی، شناخت و حضور در مکاتب فقهی سه‌گانه، ویژگی‌های منحصر بفردی نظیر «مقایسه تطبیقی میان فقه شیعه و فقه دیگر مذاهب اسلامی»، «بهره‌گیری از علم حقوق در برخی از موارد فقهی»، «نظریه‌پردازی‌های نوگرایانه»، «نگرش اجتماعی به متون»، «آگاهی از مقدمات استنباط» به روش تدریس فقه و اصول ایشان داده است (<https://www.sistani.org/persian/data/3>).

آیت‌الله سیستانی پس از سرنگونی رژیم بعث و تحولات پیش آمده در جنگ آمریکا و متحدانش علیه عراق، با شکست انزوای قابل تأمل (عدم ترک منزل به مدت ۲۶ سال)، مجدداً به ایفای نقش سیاسی و اجتماعی از جایگاه مرجعیت شیعه کرد. ضرورت تدوین قانون اساسی، تأکید بر پایان اشغالگری و حفظ عراق یکپارچه، ضرورت برگزاری انتخابات پارلمان و تدوین قانون اساسی، از جمله این اقدامات است (شفایی و بهروز لک، ۱۳۹۲، ۹۷). با شکل‌گیری داعش و حضور خرابکارانه این گروه تروریستی در موصل عراق، آیت‌الله سیستانی برای صیانت از موجودیت عراق و جان و مال مسلمانان اقدام به فتوای جهادی علیه داعش در سال ۲۰۱۴ نمود. صدور این فتوا منجر به تشکیل نیروهای حشد الشعبی شد و پس از چندی ساختار تشکیلاتی آن در پارلمان عراق به تصویب رسید (زارعان، ۱۳۹۵، ۱۸-۱۷). اعلمیت فقهی در کنار سیر و سلوک اخلاقی از ایشان شخصیتی چند وجهی ساخته است که نگاهی اسلامی و نه صرفاً شیعی به مباحث سیاسی و اجتماعی دارد و توانسته است جامعه چند فرهنگی و مذهبی عراق را علی‌رغم تلاش برای تفرقه با خود همراه کند. آیت‌الله سیستانی نگاهی حداکثری به مذاهب اسلامی دارد و دامنه تکفیر که حربه گروه‌های رادیکال و افراطی است چنین محدود می‌کند: «آیا هر کس شهادتین را بر زبان آورد و رو به قبله نماز

بخواند و از یکی از مذاهب هشتگانه (حنفی، شافعی، مالکی، حنبلی، جعفری، زیدی، اباضی و ظاهری) پیروی کند مسلمان است و خون و ناموس و مالش حرمت دارد؟ به نام خدا. هر کس شهادتین را بر زبان آورد و هر کاری بر خلاف آن انجام ندهد و به اهل بیت (علیهم‌السلام) دشمنی نرزد، مسلمان است» (موسوی، ۱۳۸۵، ۶۷).

در عرصه مطالعات جنگ، در رابطه با ماهیت، چرایی و چگونگی شکل‌گیری داعش و اقدامات خشونت‌آمیز آن، دیدگاه‌های مختلف و قابل توجهی بیان شده است. با این حال، مطالعه و بررسی ماهیت «اخلاق جنگ» که حاکم بر تفکر و رفتار طرفین نزاع - داعش و جبهه مقاومت اسلامی - بوده، مغفول مانده است. این نوشتار با روش تحلیل محتوا در صدد پاسخ به این سؤال اصلی است: «رهیافت اخلاقی آیت‌الله سیستانی به‌عنوان مرجع دینی و نماینده فکری جبهه مقاومت، در جنگ با داعش چیست؟».

۱. مبانی نظری

نسبت دوگانه «اخلاق» و «جنگ»، برای برخی از متفکران همواره مسئله بوده و دیدگاه‌های مختلفی در این رابطه به‌صورت مستقل یا پراکنده در آراء و اندیشه‌های آنها می‌توان یافت. برای این منظور به دیدگاه‌های متعارف مسلمانان و غربیان پرداخته می‌شود.

۱-۱. اخلاق جنگ در دیدگاه‌های مسلمانان

در میان مسلمانان، آموزه‌های وحیانی و سنت بر عجزین بودن ارزش‌های اخلاقی با قدرت سیاسی و به تبع آن، در عرصه جنگ و جهاد دلالت دارد. قرآن مجید با تأکید و صراحت، بر ضرورت رعایت عدل و انصاف در تمامی احوال و شرایط، حتی در برخورد با دشمنان توصیه نموده است: «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلٰٓی اَلَا تَعْدِلُوْا اَعْدِلُوْا هُوَ اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰی» (سوره مائده: ۸). منابع تاریخی، بر سیره اخلاقی پیامبر (ﷺ) در جریان فتح مکه و در پیش گرفتن سعه صدر، و عفو و گذشت در مقابل دشمنان خونین و قسم خورده تأکید داشته و همین امر مبنایی برای تقریر ضرورت حاکم بودن اخلاق در جنگ، در دیدگاه برخی از نویسندگان مسلمان است (احمدی طباطبایی، ۱۳۸۷، ۱۷۳).

به عنوان نمونه، پیامبر اکرم (ﷺ) پس از فتح مکه در مواجهه با ابوسفیان که

سرکرده دشمنان بود و نقش اصلی در اذیت و آزار و به راه انداختن جنگ علیه مسلمانان داشت؛ عفو پیشه کرد و چنین فرمود: «هر کس به خانه ابوسفیان پناه ببرد در امان است» (ابن اثیر، ۱۳۵۱، ج ۲، ص ۲۵۱). در روایتی دیگر از امام باقر (ع) می‌توان اوج نگاه اخلاقی حاکم بر رفتار نظامی امام علی (ع) با دشمنان را مشاهده کرد: «امام علی (ع) هیچ‌یک از کسانی که با او جنگ می‌کردند؛ متهم به شرک و نفاق نمی‌کرد و چنین می‌گفت: آنان برادران ما هستند که بر علیه ما دست به نافرمانی و تجاوز زده‌اند» (حر عاملی، ۱۹۸۳، ج ۱۱، ص ۶۲). برخی از متفکران و نویسندگان مسلمان با تأسی از آیات قرآن در وصف حضرت رسول (ﷺ) «وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ» تلاش کرده‌اند؛ اصول اخلاقی حاکم بر جنگ را مستند به سیره پیامبر (ﷺ) و حضرت امیر (ع) را برجسته نمایند (برای نمونه نک: فاضل لنکرانی، ۱۳۹۰؛ درخشه، ۱۳۷۹؛ جانی‌پور، ۱۳۹۰؛ فیرحی، ۱۳۸۷).

در متون کلاسیک مسلمانان بحث مستقلی در رابطه با اخلاق جنگ وجود ندارد اما در لابلای مطالعه نسبت اخلاق و سیاست، می‌توان نوع رویکرد مسلمانان به اخلاق جنگ را پیگیری کرد. اندیشه‌های فلسفی (فارابی)، فقهی (غزالی) و سیاست‌نامه‌نویسی (خواجه نظام‌الملک) سه حوزه اصلی تفکر سیاسی مسلمانان است. در این میان، تنها در سیاست‌نامه‌ها، منطق اخلاقی حاکم بر سیاست، تابع گفتمان قدرت - اصالت قدرت - بوده و متأثر از آن، اخلاق تابع قدرت است (احمدی طباطبایی، ۱۳۷۸، ۳۷۸). به‌عنوان مثال، خواجه نظام‌الملک بجای اینکه عفو و بخشش را بعد از پیروزی در جنگ، سرلوحه کار پادشاه قرار دهد و حقوق اسراء جنگی را پاس بدارد؛ چنین می‌آورد: «و هر آنگاه که لشکری یک‌بار و دوبار چیره گشت و بر مخالف، ظفر یافت بعد از آن صد سوار از این هزار سوار مخالف را بزند ... و همه لشکرهای اطراف از این پادشاه بترسند و طاعت‌دار شوند» (خواجه نظام‌الملک، ۱۳۸۹، ۱۳۷).

برخلاف سیاست‌نامه‌نویسان، فیلسوفان مسلمان متأثر از یونان باستان (داوری اردکانی، ۱۳۸۹، ۱۰)، در یک تقسیم‌بندی کلی، حکمت را به دو قسم حکمت نظری و حکمت عملی تقسیم کرده‌اند. در رویکرد فلسفی، حکمت عملی متشکل از اخلاق، تدبیر منزل و سیاست مدن است. در این تقسیم‌بندی، اخلاق پنجره ورود انسان به

فعالیت‌های خانوادگی، سیاسی و اجتماعی بوده و تنها انسان اخلاقی، می‌تواند به سعادت غایی نائل گردد. چنین تلقی سبب شده است که خواجه نصیرالدین در کتاب اخلاق ناصری، نگاهی اخلاقی به جنگ داشته باشد: «و باید که آخر همه تدبیرها محاربت بود، که آخرالدواء الکی... و بعد از ظفر البته قتل نفرماید و عداوت و تعصب استعمال نکند» (نصیرالدین طوسی، ۱۳۸۷، ۳۱۳-۳۱۲).

به اعتقاد برخی از نویسندگان، نخستین کتاب مدون درباره اخلاق جنگ در قرن دوم هجری قمری توسط فقیه ابوالحسن شیبانی (۱۸۹ ه.ق) که از شاگردان امام صادق (علیه السلام) و ابوحنیفه بوده است با عنوان سیر (Siyar) تألیف شده است. به اعتقاد فیلیپ جساپ اثر شیبانی با مهم‌ترین نویسنده غربی در زمینه جنگ یعنی هوگو گراتیوس (۱۶۴۵ م/قرن یازدهم ه.ق) قابل مقایسه است (محلّاتی، ۱۳۸۵، ۹۶).

۱-۲. اخلاق جنگ در دیدگاه‌های غربی

به اعتقاد برخی از نویسندگان، رایج‌ترین دیدگاه‌های اخلاقی در رابطه با اخلاق جنگ در حوزه تفکر غربی را می‌توان در قالب سه الگوی اخلاقی پیگیری کرد (موزلی، ۱۳۹۱، ۵۶-۵۵):

۱. الگوی فایده‌گرایانه

بر این نکته تأکید دارد که با فرض پیروزی نظامی در جنگ به عنوان هدف غایی باید با کاربست شیوه‌ها و روش‌های مختلف و مطمئن، با کمترین هزینه و زمان، این هدف را محقق ساخت. در این دیدگاه، بر استدلال‌هایی که «ضرورت نظامی» را توجیه می‌کند، تأکید می‌شود. به عنوان مثال، لازمه شکست دادن آلمان‌ها در جنگ جهانی دوم، بمباران شدن مراکز غیرنظامی در آلمان بود که انجام شد. به اعتقاد فایده‌گرایان کنوانسیون‌های جنگی از آن جهت که می‌تواند مانع تداوم جنگ شود و با کاهش هزینه‌های جنگ، زمینه کمینه‌کردن انتقام‌جوئی را فراهم می‌سازد؛ مفید می‌باشد. در الگوی فایده‌گرایانه، قوانین حاکم بر رفتار جنگی تحت‌الشعاع نیازهای نظامی و سیاسی است: «اگر زیر پای گذاشتن برخی قواعد، نفعشان بیش از ضررشان باشد، پیامدگرایان چاره‌ای جز تسلیم در برابر ضرورت‌های نظامی ندارند».

۲. الگوی گوهرباورانه

بر این نکته تأکید دارند که در وضع جنگی هیچ‌گونه اخلاقی وجود ندارد و اخلاق مختص دوران صلح (که امکان رجوع به نهادهای حل و فصل‌کننده کشمکش وجود دارد) می‌باشد. در این دیدگاه، داشتن هدف عادلانه (استدلال مبتنی بر حقانیت) جواز کاربست هر وسیله ضروری برای پیروزشدن یا تنبیه دشمن را صادر می‌کند.

۳. الگوی جنگ عادلانه

سنت جنگ عادلانه، قدمتی طولانی دارد و در آن از چرایی و چگونگی جنگ‌ها و همچنین ملاک‌های ارزیابی اخلاق جنگ، سخن به میان می‌آید (پیک حرفه، ۱۳۹۳، ۱۲۱). نظریه جنگ عادلانه ریشه در افکار متألهینی چون آگوستین قدیس و توماس آکوئیناس، فیلسوفانی چون مایکل والزر و ریچارد نورمن و حقوق‌دانانی چون هوگو گروتیوس دارد (لویان، ۱۳۹۱، ۵۳۸). در قرن بیستم در واکنش به سلاح‌های کشتار جمعی و شیوه‌های نوین جنگی نظیر مداخله بشردوستانه یا جنگ پیشدستانه مجدداً مباحث نظریه جنگ عادلانه جان تازه‌ای گرفت و نویسندگانی تلاش کردند جنگ‌های جهانی اول و دوم، جنگ ویتنام، جنگ صربستان، جنگ دوم خلیج، افغانستان و عراق را به محک این نظریه بزنند (والزر، ۱۳۹۱، ۵۰۱-۴۹۶). نکته اصلی این نظریه آن است که جنگ فی‌الغالب بد و غیر اخلاقی نیست بلکه چه‌بسا در شرایطی خوب و از لحاظ اخلاقی توجیه‌پذیر باشد. بسیاری از اصول جنگ عادلانه در حال حاضر در قوانین و کنوانسیون‌های بین‌المللی انعکاس یافته است (حاج اسماعیلی و حبیب الهی، ۱۳۹۱، ۳۳-۳۲). این سنت اخلاقی در جنگ، از دو حیث نظری و تاریخی قابل بررسی است:

۱. جنبه نظری: معطوف به توجیه اخلاقی جنگ و اشکالی که جنگ‌ها باید به خود بگیرند یا نگیرند، است.
۲. جنبه تاریخی: معطوف به مجموعه قواعد یا توافقاتی (مانند کنوانسیون‌های ژنو و لاهه) است که در طول تاریخ در جنگ‌های گوناگون با هدف محدود کردن جنگ‌ها، صورت گرفته است.

۳-۱. ابعاد جنگ عادلانه

در دیدگاه‌های سنتی، تئوری جنگ عادلانه سه موضوع کلان را بررسی می‌کرد (ویلیامز،

۱۳۹۱، ۵۲۸): ۱. دلیل درست برای جنگ ۲. رفتار عادلانه در جنگ ۳. عدالت پس از جنگ. یک. دلیل درست برای جنگ کردن: آنچه که در رابطه با «دلیل درست برای جنگ» در دیدگاه‌های سنتی مطرح می‌شود ضوابطی چهارگانه است: مقام صالح برای اعلام جنگ، انگیزه عادلانه، نیت خیر، آخرین راه‌حل و امید پیروزی. در قرون وسطی، بحث‌های گسترده‌ای برای مقام صالح برای اعلام جنگ (پاپ، اسقف، شاهان و مرزبانان) مطرح شد و با شکل‌گیری دولت‌های ملی، حق اعلان جنگ به رهبران ملی داده شد. با این حال، این مسئله همچنان مناقشه‌آمیز است. به عنوان مثال در رابطه با جنگ آمریکا علیه عراق، واتیکان به عنوان مرجع و حافظ سنتی جنگ عادلانه، بر ناعادلانه بودن این جنگ تأکید داشت و دلیل این امر را قرار داشتن عراق تحت بازرسی سازمان ملل می‌دانست (ویلیامز، ۱۳۹۱، ۵۳۰).

در رابطه با ضابطه دوم یعنی «انگیزه و هدف عادلانه»، غالب نظریه‌پردازان بر این باورند که «دفاع از خود در برابر تهاجم مادی عرفاً و عقلاً یگانه دلیل کافی برای هدف عادلانه» است. با این حال، برخی از نویسندگان «جنگ تهاجمی» را در صورتی که تلافی عمل نادرست (تعقیب و مجازات یک مهاجم) یا پیش‌دستی برای پیشگیری حمله‌ای که احتمال آن را می‌رود، باشد؛ مجاز می‌دانند (موزلی، ۱۳۹۱، ۵۷).

در رابطه با ضابطه سوم، یعنی «اصل نیت خیر در جنگ داشتن»، نویسندگان بر این نکته تأکید دارند که توسل به جنگ زمانی عادلانه است که هدف از آن، برقرار نمودن عدالت و نه منافع یا کشورگشایی باشد (موزلی، ۱۳۹۱، ۵۸).

نویسندگان در رابطه با ضابطه چهارم یعنی «اصل آخرین گزینه بودن جنگ»، این نکته را گوشزد می‌کنند که همه اشکال حل و فصل منازعه و اختلاف باید پیش از اعلان جنگ آزموده شده باشند. چرا که جنگ بر خلاف یک بازی ورزشی با یک سوت پایان نمی‌پذیرد و با رها شدن آتش جنگ، تبعات آن از دست رهبران و ژنرال‌ها خارج می‌شود و نسل‌های بعد را در برمی‌گیرد (موزلی، ۱۳۹۱، ۵۹).

دو. رفتار عادلانه در حین جنگ: در نظریه جنگ عادلانه، رعایت عدالت در حین جنگ زمینه‌ای فراهم می‌آورد که به قضاوت از رفتار جنگی مستقل از هدف و دلیل آغاز جنگ پردازیم. به عبارتی دیگر، می‌توان تصور کرد که دولتی که با هدف و دلیل

غیر عادلانه می‌جنگد اما رفتار عادلانه جنگی داشته باشد و یا بر عکس دولتی که با دلیل و هدف عادلانه می‌جنگند؛ می‌تواند غیرعادلانه بجنگند (موزلی، ۱۳۹۱، ۶۳).

باین‌حال، رفتار عادلانه در جنگ بر اصول سه‌گانه «تمایزگذاری»، «تناسب» و «مسئولیت» در حین جنگ تأکید دارد. تمایزگذاری یا فرق‌گذاری بر تفکیک میان نظامیان و مردم عادی تأکید دارد و می‌کوشد کسان یا چیزهایی که در جنگ هدف حمله مشروع به شمار می‌آیند را توجیه نماید. اصل تناسب، به متناسب بودن میزان خشونت با اهداف جنگی مربوط می‌شود. اینکه چه میزان زور و نیرو اخلاقاً در جنگ برای تحقق اهداف مناسب است. این اصل، از آن جهت که درصدد به حداقل رساندن رنج‌ها و خسارت‌ها است فایده‌گرایانه می‌باشد و از آن جهت که بر خیرخواهی برای همه تأکید دارد؛ بر اخلاق کانتی و اخلاق ارسطویی اشاره دارد. اصل مسئولیت، به جنگجویان این نکته را یادآوری می‌کند که روزی صلح برقرار می‌شود و جنگجویان به وضعیت مدنی باز می‌گردند و باید وجداناً از هر گناه و جنایت جنگی خاطر جمع باشند (موزلی، ۱۳۹۱، ۶۸-۶۵).

سه. عدالت پس از جنگ: طرفداران جنگ عادلانه می‌کوشند اصول عدالت پس از جنگ را به‌گونه‌ای طراحی کنند که قابلیت شمول همگانی داشته باشد و مبتنی بر معیارهای اخلاقی باشد. در این دیدگاه، پیروزی نباید مجوزی برای تحمیل خشونت، یا اقدامات کیفری و تنبیهی ناشایسته، باشد و زمینه‌ای فراهم آورد که منافع دولت پیروز بر صلح جدید بار شود. با پایان جنگ، سه حالت قابل تصور است که باید اصول عدالت را جداگانه در این حالت‌ها اجراء کرد: ۱. یا سپاه شکست خورده ۲. یا سپاه پیروز شده ۳. یا آتش‌بس ایجاد شده است. (موزلی، ۱۳۹۱، ۶۹-۶۸).

اگرچه سنت جنگ عادلانه از معتبرترین و معقول‌ترین الگوهای اخلاقی جنگیدن در نزد متفکران غرب به شمار می‌آید؛ باین‌حال نقدهای جدی به این سنت اخلاقی شده است. نوام چامسکی در سخنرانی که در آکادمیک نظامی آمریکا در سال ۲۰۰۶ انجام داد به تحلیل منابع سه‌گانه موجود - آثار و نوشته‌های دانشگاهی، قضاوت‌های اخلاقی مبتنی بر شهود انسانی و قوانین مدون بین‌المللی - در رابطه با جنگ عادلانه می‌پردازد. دیدگاه نقادانه چامسکی را چنین می‌توان خلاصه کرد:

«ماحصل حرف‌های من این است که آنچه در زمینه جنگ عادلانه منتشر شده است شایان توجه است اما چندان آموزنده نیست و چیز زیادی به‌دست ما نمی‌دهد؛ دوم اینکه مفاهیم و استنباط‌های مختلف درباره طبیعت بشر باید محور اصلی بحث و فحص درباره جنگ را تشکیل دهد، گرچه تحقیقات جدی در این زمینه هنوز در مرحله جنینی است و سوم آنکه گرچه چارچوب‌های قانونی مدون در زمینه جنگ به‌زعم من معقول و پسندیده هستند، اما آنچه در جهان واقع رخ می‌دهد تنها تأکیدی است بر آن کلام مشهور تاکیتوس یونانی که «قوی هر آنچه میلش کشید می‌کند، و ضعیف تنها به فرامین گردن می‌گذارد» (چامسکی، ۱۳۹۱، ۵۱۵-۵۱۴).

در این سخنرانی نوام چامسکی استدلال‌های یکی از مشهورترین فیلسوفان اخلاق و سیاست «جین بتکه الشتین» در کتاب جنگ عادلانه علیه ترور را مبنی بر عادلانه بودن بمباران افغانستان را نقد می‌کند. در این کتاب خانم الشتین معیارهای چهارگانه‌ای برای جنگ عادلانه ارائه می‌کند که با دیدگاه دیگر نظریه‌پردازان جنگ عادلانه همخوانی دارد:

۱. مرجعی مشروع باید آغاز جنگ را با صراحت اعلام کند یا آن را تصویب کند.
۲. شروع جنگ باید مبتنی بر قصد و نیت درست باشد.
۳. اعمال قوه قهریه و زور مجاز است اگر این کار مانع از اذیت و آزار مردم بی‌گناه شود.
۴. توسل به جنگ باید آخرین قدم باشد. به اعتقاد چامسکی معیار اول و دوم کاملاً پوچ و بی‌معنی است. چرا که اعلام جنگ از جانب متجاوز نمی‌تواند مبنایی برای عادلانه بودن جنگ باشد و جانی‌ترین متجاوزان بر خیر بودن قصد و نیتشان اذعان دارند. معیارهای سوم و چهارم به اعتقاد چامسکی معقول اما در مورد بمباران افغانستان صادق نیست (چامسکی، ۱۳۹۱، ۵۱۶).

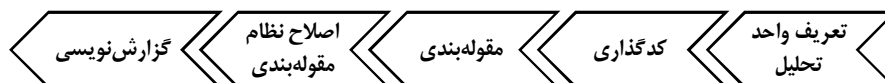
جدول ۱: رهیافت‌های اصلی اخلاق جنگ در حوزه تفکر غرب	
قواعد	رهیافت سه‌گانه اخلاق جنگ
پیروزی نظامی در جنگ به‌عنوان هدف غایی و کاربست شیوه‌ها و روش‌های مختلف با کمترین هزینه و زمان برای تحقق آن	الگوی فایده‌گرایانه
جایز بودن کاربست هر وسیله برای پیروشدن یا تنبیه دشمن بخاطر پیگیری هدف عادلانه در جنگ	الگوی گوهرباورانه

جدول ۱: رهیافت‌های اصلی اخلاق جنگ در حوزه تفکر غرب	
قواعد	رهیافت سه‌گانه اخلاق جنگ
<p>قاعده یک. دلیل منطقی برای آغاز جنگ مبتنی بر ضوابط چهارگانه:</p> <ul style="list-style-type: none"> - مقام صالح برای اعلام جنگ - انگیزه عادلانه - نیت خیر - آخرین راه‌حل و امید پیروزی 	الگوی جنگ عادلانه
<p>قاعده دو. رفتار عادلانه در حین جنگ مبتنی بر ضوابط سه‌گانه:</p> <ul style="list-style-type: none"> - تمایزگذاری میان نظامیان و غیر نظامیان - تناسب میزان خشونت با اهداف جنگ - اصل مسئولیت بر تسلی و جدانی از جنایت 	
<p>قاعده سه. عدالت پس از جنگ مبتنی بر ضوابط چندگانه:</p> <ul style="list-style-type: none"> - اجتناب از تحمیل مجازات بر غیر جنگجویان - لزوم احترام به حقوق و سنت‌های طرف شکست‌خورده - تعدیل جبران خسارت - بازسازی و بازآموزی طرف مهاجم و متجاوز 	

۲. روش پژوهش: تحلیل محتوای کیفی

تحلیل محتوای کیفی به شکل کنونی آن توسط میرینگ در سال ۱۹۸۰ مطرح شد (Mayring, 2000, 1). تحلیل محتوا در یک تعریف جامع به اعتقاد هلستی (Holsti)، روشی است که «به کمک آن ویژگی‌های خاص پیام‌ها را به‌طور نظام‌یافته و عینی» مورد شناسایی قرار می‌دهد (به نقل از فرانکفورد و نچمیاس، ۱۳۸۱، ۴۷۰-۴۶۹). در این روش پژوهشگر «به‌جای تمرکز بر محصول نهایی یا پیام‌های تولید شده، بر فرآیند تولید پیام‌ها با مضمون اجتماعی متون» تأکید داشته و مؤلف را فاعل خودآگاهی لحاظ می‌کند (سید امامی، ۱۳۸۶، ۳۷۷). در میان فرآیندهای تحلیل محتوای کیفی میرینگ، دو رویکرد «نظام مقوله‌ای استقرایی» و «نظام مقوله‌ای قیاسی» از رویکردهای اصلی برای

بسط و توسعه نظام مقوله‌ای و یافتن اجزای متنی مناسب می‌باشد (فاطمه پیربداتی، ۱۳۸۸، ۳۰). با این حال، برخی از نویسندگان در تحلیل محتوای کیفی از هر دو روش بهره می‌جویند. بدین معنا که در گام اول، در ساختن مقوله‌ها از روش استقرایی استفاده کرده و پس از آنکه حداقلی از مقوله‌ها شکل گرفت از روش قیاسی برای تحلیل بقیه متن - در قالب یک جریان رفت و برگشت - استفاده می‌کنند (کوثری، ۱۳۸۷، ۱۹۷). بسط نظام مقوله‌ای استقرایی متعلق به مرحله خلاصه‌سازی است و ارائه تعاریفی صریح و آشکار از موضوع، ارائه مثال‌ها (مصادق‌ها) و نمونه‌ها مربوط به مقوله قیاسی (Mayring, 2000, 4-5). مراحل پیشبرد روش تحلیل محتوای کیفی در ترسیم زیر قابل مشاهده است:

۳. استخراج نکات کلیدی و کدگذاری اخلاق جنگ در دیدگاه آیت‌الله سیستانی

نگارنده در گام اول با استناد به بیانیه آیت‌الله سیستانی با عنوان «توصیه‌ها و رهنمودهایی به رزمندگان در میدان‌های جهاد» تلاش می‌کند ضمن احصاء نکات کلیدی و مفاهیم مستخرج، دیدگاه‌های ایشان را طی فرآیند استقرائی ناظر به سؤال اصلی پژوهش کدگذاری نماید. واحد تحلیل در این مقاله ترکیبی از جمله و پاراگراف است.

جدول شماره ۲: نمونه‌ای از نکات کلیدی و کدگذاری رهنمودها و توصیه‌های آیت‌الله سیستانی برای مبارزه با داعش		
ردیف	گزارهای کلیدی	مفاهیم مستخرج
۱	«خداوند متعال همان‌گونه که مؤمنان را به جهاد فراخوانده و آن را ستون دین قرار داده و مجاهدان را بر خانه‌نشینان برتری داده است.»	وجوب جهاد و برتری مجاهدان بر غیرمجاهدان
۲	«خداوند متعال ... برای جهاد آداب و حدودی را قرار داده که مطابق حکمت و فطرت است که شما باید این آداب را بدانید و رعایت کنید.»	لزوم آگاهی و رعایت آداب و حدود جهاد
۳	«هر کس این حدود(جهاد) را به شایستگی رعایت کند، لایق	لازمه برخورداری مجاهدان از

جدول شماره ۲: نمونه‌ای از نکات کلیدی و کدگذاری رهنمودها و توصیه‌های آیت‌الله سیستانی برای مبارزه با داعش		
ردیف	گزارهای کلیدی	مفاهیم مستخرج
	دریافت فضل و برکات الهی خواهد بود و هرکس این آداب را رعایت نکند، از اجر و پاداش او کاسته می‌شود به آرزوی خویش نمی‌رسد».	فضل و برکات الهی رعایت حدود جهاد
۴	«جهاد آدابی عمومی دارد که باید حتی در جنگ با غیر مسلمانان رعایت کرد».	لزوم رعایت آداب جهاد حتی در جنگ با غیر مسلمانان
۵	پیامبر اکرم (ﷺ) (در هنگام جهاد) می‌فرمود: «به نام خدا و در راه خدا و بر ملت رسول خدا رهسپار شوید: غلو نکنید، اعضای کشته‌شدگان را نبرید، نیرنگ نکنید، پیران فرتوت و کودکان و زنان را نکشید و هیچ درختی را قطع نکنید مگر اینکه مجبور شوید».	توصیه‌های پیامبر: - نیت خالصانه الهی و التزام به احکام الهی در جهاد - عدم غلو در جهاد - عدم نیرنگ - اجتناب از مثله کردن مردگان - عدم قتل پیران، زنان و کودکان - عدم قطع درختان
۶	«جنگ با مسلمانان سرکش و باغی نیز آدابی دارد که از امام علی (ع) برای چنین روزهایی به دست ما رسیده و ایشان نیز در سیره خود این آداب را رعایت کرده و در سخنان خویش اصحاب و یاران خود را به آن توصیه می‌فرمود و تمام امت اسلام نیز بر رعایت این آداب اجماع دارند و حجت میان آن‌ها و خداوند است و شما نیز باید به این آداب و سیره امام علی (ع) عمل کنید».	- لزوم رعایت آداب جهاد با مسلمانان سرکش و باغی بنا بر سیره امام علی (ع) - حجت بودن آداب جهاد برای مسلمانان در جنگ با یاغیان بنا بر سیره علوی (ع)
۷	«جانب خدا را در جان‌ها و کشتن انسان‌ها رعایت کنید تا در هر شرایطی کسی را که خداوند کشتن او را جایز نمی‌داند نکشید که یکی از بزرگ‌ترین گناهان کشتن انسان‌های بی‌گناه و یکی از بزرگ‌ترین حسنات، حفظ جان آن‌ها است که خداوند متعال نیز در کتاب خود بر آن تأکید کرده است».	آداب جهاد: - التزام به ناظر بودن خداوند در کشتن و حفظ جان انسان‌ها دلایل: - کشتن انسان‌های بی‌گناه بزرگ‌ترین گناه - حفظ جان انسان‌های بی‌گناه از بزرگ‌ترین حسنات
۸	«بدانید که کشتن انسان‌های بی‌گناه آثار خطرناکی در زندگی دنیا و پس از آن دارد و در سیره امیرالمؤمنین (ع) آمده که ایشان در مورد این امر بسیار احتیاط می‌کرد».	آداب جهاد: - لزوم محتاط بودن در کشتن انسان‌ها

جدول شماره ۲: نمونه‌ای از نکات کلیدی و کدگذاری رهنمودها و توصیه‌های آیت‌الله سیستانی برای مبارزه با داعش		
ردیف	گزارهای کلیدی	مفاهیم مستخرج
۹	«و در نامه خویش به مالک اشتر نیز فرمود: از ریختن خون‌ها و ریختن آن به غیر از راه حلال برحذر باش که هیچ چیز همانند این کار عذابی سخت و پیامدهای دشوار نخواهد داشت و موجب قطع نعمت و رسیدن اجل نخواهد شد. این خداوند است که در مورد ریختن خون انسان‌ها در روز قیامت حکم می‌کند پس از قدرت خود در راه خونریزی حرام استفاده مکن که این موجب ضعف حکومت تو و بلکه زوال و نابودی آن می‌شود عذری در این زمینه نزد خداوند و نزد من در قتل عمد نخواهی داشت، زیرا سزای آن قصاص است.»	آداب جهاد: توصیه امام به مالک اشتر مبنی بر محتاط بودن در قتل انسان‌ها پیامدها و آثار خونریزی غیر مجاز: - عذاب سخت الهی - انسداد نعمت - تعجیل در رسیدن اجل - ضعف حکومت و نابودی آن - عدم پذیرش عذر از جانب خداوند
۱۰	«پس شما نیز اگر به موردی مشتبه برخورد کردید که احتمال اشتباه در قتل دادید یا اینکه ترسیدید تیر شما به هدف مورد نظر اصابت نکند و منجر به کشتن افراد بی‌گناه شود، احتیاط کنید.»	آداب جهاد: لزوم احتیاط در قتل انسان‌ها
۱۱	«جانب خدا را در ارتکاب محرمات در مورد دشمنان خود رعایت کنید به ویژه در مورد پیران و کودکان و زنان و حتی اگر این‌ها از بستگان دشمنان شما باشند، باز هم حرمت آن‌ها باید حفظ شود به جز در مورد اموال دشمنان که باید تصرف شود.»	- لزوم رعایت حریم الهی و اجتناب از انجام محرمات در مورد دشمنان - جایز بودن تصرف اموال دشمنان
۱۲	«سیره امیرالمؤمنین (علیه السلام) نیز بر این بود که با وجود اصرار برخی همراهان خود به‌ویژه خوارج، از تعرض به خانه‌ها و منازل و زنان و بستگان دشمنان خود خودداری می‌کرد و می‌فرمود: مردان با ما جنگیدند و ما نیز جنگیدیم، اما به زنان و کودکان نمی‌توان تعرض کرد، چون آن‌ها مسلمان هستند و ما نمی‌توانیم متعرض آن‌ها شویم، اما تمام آنچه از اموال و ابزارها که برای جنگ با شما از آن استفاده کرده و کمک جسته‌اند و متعلق به لشکر است، از آن شما است و آنچه که در خانه‌های آن‌ها است، میراث خانواده آن‌ها می‌باشد و شما در این اموال موجود در خانه‌ها و زنان و کودکان حقی ندارید.»	آداب جهاد در سیره علوی (علیه السلام): - اجتناب از تعرض به خانه‌ها، زنان و بستگان دشمن - جایز بودن تصرف اموال و ابزارهای دشمن (در صورت استفاده در جنگ) - عدم جایز بودن تصرف اموال خانوادگی دشمنان (موجود در خانه) و تصرف زنان و کودکان
۱۳	«مراقب باشید تا برای مباح شمردن حرمت‌ها به دین مردم تهمت نزنید، همان‌گونه که خوارج در صدر اسلام عمل کردند.»	آداب جهاد: - لزوم احتیاط در قضاوت کردن در رابطه با دین مردم

جدول شماره ۲: نمونه‌ای از نکات کلیدی و کدگذاری رهنمودها و توصیه‌های آیت‌الله سیستانی برای مبارزه با داعش		
ردیف	گزاره‌های کلیدی	مفاهیم مستخرج
		- بی‌پروایی خوارج در تهمت زدن به دین مردم
۱۴	«و پیروان دور از فقه آن‌ها نیز در روزگار ما عمل می‌کنند و با استناد ناصواب به برخی نصوص مرتکب همان جنایت‌های خوارج می‌شوند و مسلمانان را به مصیبت خود گرفتار ساخته‌اند.»	- داعش پیروان فقهی خوارج صدر اسلام - کج‌فهمی داعش در فهم نصوص عامل جنایت مسلمانان
۱۵	«بدانید که هرکس شهادتین بگوید مسلمان است و خون و مال او محترم است حتی اگر گمراه باشد و بدعت‌گذار باشد؛ چرا که هر بدعتی موجب کفر نمی‌شود و هر بدعتی موجب جدایی اسلام از صاحب آن نمی‌شود و چه بسا انسانی به خاطر گناه فسادی که مرتکب شده درحالی که مسلمان است نیز سزاوار قتل باشد.»	آداب جهاد: - شهادتین ملاک مسلمانی - محترم بودن خون و مال مسلمان با فرض گمراه و بدعت‌گذار بودن (عدم متهمی شدن همه بدعت‌ها به کفر)
۱۶	«خداوند متعال خطاب به مجاهدان می‌فرماید: «یا ایها الذین آمنوا إذا ضربتم فی سبیل الله فتبیتوا، ولا تقولوا لمن ألقى الیکم السلام لست مؤمناً تبتغون عرض الحیاة الدنیا»».	آداب جهاد: - تأکید آموزه و حیانی بر محتاط بودن جهادگران - تأکید آموزه و حیانی بر صواب دانستن شهادت مسلمان
۱۷	«روایات فراوان از امیرالمؤمنین (علیه السلام) آمده که ایشان از تکفیر تمام دشمنان خود نهی می‌کرد که خوارج موجود در لشکر ایشان مایل به این کار بودند بلکه می‌فرمود: این‌ها افرادی هستند که گرفتار شبهه شده‌اند اگرچه این نمی‌تواند رفتار آن‌ها را توجیه کند.»	آداب جهاد: - اجتناب امام علی (علیه السلام) از تکفیر تمام دشمنان
۱۸	«در روایت معتبر از امام صادق از پدر بزرگوارش (علیه السلام) آمده که فرمود: علی (علیه السلام) کسی از دشمنان خود را مشرک و منافق نمی‌نامید بلکه می‌گفت: آن‌ها برادران ما هستند که شورش کرده‌اند و در مورد دشمنان خود می‌فرمود: ما با آن‌ها به خاطر اینکه آن‌ها را کافر می‌دانیم یا آن‌ها ما را کافر می‌دانند نجنجیدیم.»	آداب جهاد: - عدم کافر و مشرک نامیدن دشمنان از جانب امام علی (علیه السلام) - جهاد امام علی (علیه السلام) با دشمنان بخاطر شورش نه کافر نامیدن آنها
۱۹	«از تعرض به غیر مسلمانان با هر دین و مذهبی بپرهیزید که آن‌ها در پناه و امان مسلمانان هستند و هرکس به آن‌ها تعرض کند خیانتکار است و خیانت از زشت‌ترین اعمال در قضاوت و فطرت و دین خداوند سبحان است.»	آداب جهاد: - عدم جهاد با غیر مسلمانان در پناه مسلمانان - تعرض به غیرمسلمانان از نشانه‌های خیانتکاری

جدول شماره ۲: نمونه‌ای از نکات کلیدی و کدگذاری رهنمودها و توصیه‌های آیت‌الله سیستانی برای مبارزه با داعش		
ردیف	گزارهای کلیدی	مفاهیم مستخرج
۲۰	«و خدای عزوجل در مورد غیر مسلمانان فرمود: لا ینهاکم الله عن الذین لم یقاتلوکم ولم یخرجوکم من ديارکم ان تبرؤهم وتقسطوا الیهم انّ الله یحب المقسطین».	آداب جهاد: - تأکید آموزه وحیانی بر رعایت رفتار عادلانه با غیرمسلمانان غیر متجاوز
۲۱	«شایسته نیست که مسلمان اجازه دهد به حرمت‌های غیر مسلمانانی که در پناه مسلمانان هستند تعرضی بشود بلکه مسلمانان باید بر آنها همانند خانواده خویش غیور باشند و در سیره امیرالمؤمنین (علیه السلام) نیز آمده است».	آداب جهاد: لزوم رعایت حقوق غیرمسلمانان در پناه مسلمان بنا به سیره علوی (علیه السلام)
۲۲	«جانب خدا را در اموال مردم رعایت کنید که مال مسلمانان بر مسلمان دیگر جایز نیست مگر اینکه از جان و دل راضی باشد پس هرکس از راه قهر مال مسلمانان را به دست بیاورد، گویی آتش به دست گرفته است».	آداب جهاد: - لزوم صیانت حدود الهی در تجاوز به اموال مسلمانان
۲۳	«خداوند سبحان می‌فرماید: «إن الذین یأکلون أموال الیتامی ظلماً إنّما یأکلون فی بطونهم ناراً ویصلون سعیراً».	آداب جهاد: تأکید وحیانی قرآن بر صیانت از اموال مسلمانان
۲۳	«در حدیث پیامبر (صلی الله علیه و آله) آمده که فرمود: هر کس از مال مسلمانان به ناحق چیزی بدزدد خداوند پیوسته از او روگردان و خشمگین خواهد بود و حسنات او را ثبت نخواهد کرد تا اینکه توبه کند و مال را به صاحب آن بازگرداند».	آداب جهاد: - تأکید سیره نبوی (صلی الله علیه و آله) در رابطه با نهی از تصرف اموال مسلمانان
۲۴	«در سیره امیرالمؤمنین (علیه السلام) نیز آمده که ایشان از حلال شمردن اموال دشمنان خود در جنگ نهی می‌کرد به جز اموالی که در اردوگاه جنگی آنها به دست می‌آمد و هر کس از دشمنان نیز که دلیل می‌آورد مالی که در لشکر بوده مال شخصی او بوده آن مال به او بازگردانده می‌شد».	آداب جهاد: - تأکید سیره علوی (علیه السلام) مبنی بر عدم حلال بودن اموال شخصی دشمنان - جایز بودن تصرف اموال دشمنان (در اردوگاه جنگی) - بازگرداندن اموال شخصی دشمنان با ذکر دلیل از جانب امام علی (علیه السلام)
۲۵	«روایتی از مروان بن حکم آمده که گفت: هنگامی که علی ما را در بصره شکست داد، اموال مردم را به آنها بازگرداند؛ هر کس دلیل می‌آورد به او می‌داد و هر کس دلیل نمی‌آورد، او را قسم می‌داد».	- بازگرداندن اموال شخص دشمنان توسط حضرت امیر (علیه السلام) با ذکر دلیل یا قسم

جدول شماره ۲: نمونه‌ای از نکات کلیدی و کدگذاری رهنمودها و توصیه‌های آیت‌الله سیستانی برای مبارزه با داعش		
ردیف	گزارهای کلیدی	مفاهیم مستخرج
۲۶	«جانب خدا را در تمامی محرمات و ارتکاب محرمات با دست و زبان رعایت کنید».	آداب جهاد: لزوم رعایت حدود الهی در انجام محرمات
۲۷	«از مؤاخذه کسی به گناه دیگری بپرهیزید که خداوند سبحان می‌فرماید: «ولا تزر وازرة وزر اخرى»».	آداب جهاد: - اجتناب از مؤاخذه افراد بخاطر گناه دیگران (ولا تزر وازرة وزر اخرى).
۲۸	«پس کسی را با شک و گمان نگیرید تا اینکه مطمئن شوید که اطمینان موجب احتیاط است و شک و گمان موجب تجاوز بی‌دلیل به دیگران می‌شود».	آداب جهاد: - اجتناب از شک و گمان نسبت به دیگران (تأکید بر اطمینان و یقین) - شک و گمان عامل تجاوز به دیگران
۲۹	«و مراقب باشید بغض شما نسبت به دشمنان باعث نشود دست به حرام آلوده کنید که خدای سبحان می‌فرماید: «ولا یجرمنکم شأن قوم علی أن لا تعدلوا اعدلوا هو أقرب للتقوی»».	آداب جهاد: - اجتناب از رفتار مبغضانه نسبت به دشمنان «ولا یجرمنکم شأن قوم علی أن لا تعدلوا اعدلوا هو أقرب للتقوی» - رفتار مبغضانه نسبت به دشمنان عامل ارتکاب حرام
۳۰	«از امیرالمؤمنین (علیه السلام) نیز آمده که ایشان در یکی از خطبه‌های خود در جنگ صفین در توصیه‌های خود فرمود: اعضای کشته‌شدگان را نبرید و هرگاه به خانه آنها رسیدید پرده‌ای را کنار نزنید و به خانه‌ای وارد نشوید و چیزی از اموال آنها بر ندارید مگر آنچه که در اردوگاه بوده و زنان را آزار ندهید حتی اگر به شما و امرا و بزرگان شما دشنام دهند».	آداب جنگ در جنگ صفین: - عدم مثله کردن کشتگان - عدم تصرف اموال شخصی دشمنان (اموال غیر جنگی) - عدم اذیت و آزار زنان علی‌رغم دشنام به بزرگان - عدم وارد شدن به خانه‌های دشمنان
۳۱	«در روایت آمده که ایشان در پایان جنگ جمل به خانه‌ای بزرگ رسید و در زد، هنگامی که در باز شد زنانی را دید که در حیاط خانه مشغول گریه هستند و چون امام را دیدند فریاد زدند و گفتند این قاتل عزیزان ما است اما ایشان چیزی نفرمود و پس از آن درحالی‌که به اتاق‌های خانه که سران دشمنان حضرت مانند	- سکوت در مقابل زنان دشنام‌دهنده و تهمت‌زننده

جدول شماره ۲: نمونه‌ای از نکات کلیدی و کدگذاری رهنمودها و توصیه‌های آیت‌الله سیستانی برای مبارزه با داعش		
ردیف	گزارهای کلیدی	مفاهیم مستخرج
	مروان بن حکم و عبدالله بن زبیر در آن‌ها مخفی بودند اشاره کرد و فرمود: اگر می‌خواستیم عزیزان شما را بکشیم افراد موجود در این اتاق را می‌کشتیم».	
۳۲	«از امیرالمؤمنین روایت شده هنگامی که شنید برخی یاران ایشان مانند حجر بن عدی و عمرو بن الحمق در زمان جنگ صفین به اهل شام دشنام می‌گویند، فرمود: من دوست ندارم شما دشنام بدهید اما بهتر است که شما اعمال خود و حال آن‌ها را توصیف کنید و به‌جای دشنام دادن به آن‌ها این‌چنین بگویید: خداوند خون ما و آن‌ها را حفظ کن و میان ما اصلاح کن و آن‌ها را هدایت کن تا افراد نادان حق را بشناسند و افراد گمراه دست از دشمنی خود بردارند. آن‌ها گفتند ای امیرالمؤمنین ما اندرز شما را می‌پذیریم».	– اجتناب از دشنام دادن به دشمنان – لزوم تضرع از خداوند برای حفظ جان خود و دشمنان و برقراری صلح – لزوم دعا برای دشمنان به منظور شناختن حق و اجتناب از دشمنی
۳۳	«مراقب باشید قومی را تا زمانی که با شما جنگ ندارند، از حقوق خود محروم نکنید حتی اگر بغض شما را داشته باشند که در سیره امیرالمؤمنین (ع) آمده که ایشان با مخالفان خود مانند سایر مسلمانان رفتار می‌کرد البته تا زمانی که وارد جنگ نشوند و هیچ‌گاه جنگ با آنان را آغاز نمی‌کرد مگر اینکه خودشان آغاز کنند».	– رعایت حقوق دشمنان غیر متجاوز – رعایت حقوق مخالفان غیر متجاوز همچون سایر مسلمانان (در سیره علوی)
۳۴	«ایشان با مخالفان خود مانند سایر مسلمانان رفتار می‌کرد البته تا زمانی که وارد جنگ نشوند و هیچ‌گاه جنگ با آنان را آغاز نمی‌کرد مگر اینکه خودشان آغاز کنند».	– لزوم اجتناب از شروع جنگ (دشمنان آغازکننده جنگ باید باشند)
۳۵	«ایشان زمانی در کوفه مشغول سخنرانی بود که گروهی از خوارج برخاستند و گفتند: «لا حکم إلا لله» و ایشان فرمود: سخن حقی است که از آن استفاده باطل می‌شود. شما نزد ما سه ویژگی دارید: مانع ورود شما به مساجد برای نماز نمی‌شویم، تا زمانی که همراه ما هستید شما را از خراج محروم نمی‌کنیم و جنگ با شما را آغاز نمی‌کنیم مگر اینکه شما آغاز کنید».	– حقوق خوارج در کوفه (مخالفان علی (ع)): – عدم مانعیت برای گزاردن نماز در مسجد – عدم محروم شدن از خراج (بیت‌المال) – شروع نکردن جنگ با خوارج
۳۶	«بدانید که بیشتر دشمنان شما در جنگ (داعش)، دچار شبهه شده‌اند و فریب خورده‌اند پس کاری نکنید که شبهات دشمنان شما در اذهان مردم قدرت بگیرد تا مردم به آن‌ها ملحق شوند بلکه با رفتار نیکو و نصیحت و عدالت و گذشت به‌جا و پرهیز از	آداب جنگ: – تأکید بر فریب خوردگی و اسیر شدن داعشیان در شبهات – لزوم خشی کردن شبهات داعشیان

جدول شماره ۲: نمونه‌ای از نکات کلیدی و کدگذاری رهنمودها و توصیه‌های آیت‌الله سیستانی برای مبارزه با داعش		
ردیف	گزارهای کلیدی	مفاهیم مستخرج
	ظلم، کاری کنید که شبهات دشمنان در مورد شما بی‌اثر شود؛ چرا که هر کس شبهه‌ای را از ذهن مسلمانی دفع کند، گویی او را زنده کرده و هرکس شبهه در ذهن کسی بیندازد گویی او را کشته است.»	بانیکی، نصیحت، عدالت و گذشت - تأکید بر شبه‌زدایی (بسان زنده کردن انسان‌ها) و اجتناب از شبه‌افکنی (بسان کشتن انسان‌ها)
۳۷	«سیره ائمه اهل بیت (علیهم‌السلام) نیز این‌گونه بوده که به رفع شبهه توجه داشته‌اند تا نزد خدای خویش سربلند باشند و امت را تربیت کنند و عواقب امور را رعایت کرده باشند و موجب کینه مردم به ویژه نسل‌های بعدی نشوند.»	- رفع شبهات مصداقی از سیره ائمه (علیهم‌السلام) پیامدها: تربیت امت و رفع کینه نسل‌های بعد
۳۸	«در برخی احادیث از امام صادق (علیه‌السلام) آمده که امام علی (علیه‌السلام) در روز بصره هنگامی که لشکرها به حرکت درآمدند به اصحاب خود فرمود: تا جایی که عذری میان ما و آن‌ها و میان خداوند موجود است در جنگ با آن‌ها عجله نکنید.»	- عدم تعجیل در جنگ با دشمنان
۳۹	«چنین سخنانی را امام حسین (علیه‌السلام) نیز در کربلا بیان کرد و در واقع منظور ایشان از این سخنان روشن شدن امور و رفع شبهات بود تا حجت بر همه تمام شود.»	- لزوم رفع شبهات به منظور اتمام حجت بر دشمنان
۴۰	«پس جنگ با هیچ قومی در اسلام جایز نیست مگر اینکه حجت بر آن‌ها تمام شود و روشن شود که ما پیمان نشکسته‌ایم.»	- جایز نبودن جنگ در اسلام با هیچ قومی الا با اتمام حجت
۴۱	«برخی حاکمان برای تثبیت پایه‌های حکومت خود به ظلم و ستم روی آوردند و به صدها هزار انسان ستم روا داشتند تا اینکه خداوند از جایی که انتظار نداشتند آن‌ها و حکومت آن‌ها را نابود ساخت.»	آثار ظلم و ستم در حکمرانی: زوال و نابودی حکومت‌ها
۴۲	«حتی اگر خویشنداری و تأمل و اتمام حجت و رعایت موازین و ارزش‌های انسانی اندکی خسارت نیز برای ما داشته باشد، باز هم این کار برکت و عاقبت بهتری خواهد داشت.»	آداب جهاد: تأکید بر رعایت موازین اخلاقی در جهاد (اتمام حجت و رعایت موازین و ارزش‌های انسانی) - موازین و آداب اخلاقی در جهاد علی‌رغم خسارت اندک ظاهری موجبات برکت و عاقبت بخیری

۴. استخراج مقوله‌های اصلی و فرعی اخلاق جنگ در دیدگاه آیت‌الله سیستانی

در این گام، نظر به نظام کدگذاری پیشین، نگارنده می‌کوشد طی فرآیند قیاسی، دیدگاه‌های آیت‌الله سیستانی را در قالب نظام طبقه‌بندی در ساختارهای منطقی و دقیق به مقوله‌های اصلی - فرعی تقسیم نماید تا خطوط اصلی رهیافت اخلاقی ناظر بر جنگ را در دیدگاه ایشان احصاء شود.

جدول شماره ۳: مقوله‌های اصلی - فرعی رهنمودها و توصیه‌های آیت‌الله سیستانی برای مبارزه با داعش			
ردیف	مقوله اصلی	مقوله فرعی	مفاهیم مرتبط (شواهد)
۱	جایگاه جهاد در اسلام	واجب الهی	۱
۲	آداب جهاد	به مثابه احکام الهی	۲،۳،۴،۱۱،۲۰،۲۲،۲۴،۲۵،۲۶،۳۱،۳۳،۳۵
۳	بازیگران عرصه جهاد	صفوف اسلام: ۱. مجاهدان ۲. ناصران	۴،۶،۱۹،۵۰،۴۵،۵۱،۵۳
		صفوف دشمنان: ۱. متجاوزان (نظامی - غیر نظامی) ۲. غیر متجاوزان	
۴	اصول اخلاقی حاکم بر استراتژی جنگ	قبل از شروع جنگ	۳۶،۳۷،۳۹،۴۲،۴۴،۴۷،۵۶،۵۷،۳۲،۴
		حین شروع جنگ	۰،۳۸،۴۳،۴۰
		هنگامه جنگ	
		بعد از جنگ	
۵	اصول اخلاقی حاکم بر تاکتیک جنگ	صیانت از محیط زیست و اماکن	۱۲، ۵
۶	اصول اخلاقی حاکم بر رفتار جنگجویان	اصول ایجابی (شخصیتی - رفتاری)	۵،۷،۸،۹،۱۲،۱۳،۱۵،۱۶،۱۷،۱۸،۲۰
		اصول سلبی (شخصیتی - رفتاری)	۲۷،۲۸،۲۹،۵۴،۳۰،۳۳،۲۳،۳۳،۳۰،۴۲،۵۲

۴. تحلیل یافته‌ها: جهاد و اخلاق جنگ در منظومه فکری آیت‌الله سیستانی

در منظومه فکری آیت‌الله سیستانی، امر جهاد فرعی از یک اصل - مکتب اسلام - است.

از این رو، تفسیر و تبیین جوانب و لوازم جهاد به عهده شریعت اسلام می‌باشد. در این دیدگاه، به تعبیر ایشان، اسلام دینی است بر پایه فطرت و شهادت عقل و اخلاق. در نتیجه نمی‌توان انتظار تفسیری غیر اخلاقی و غیر عقلانی از جهاد در سپهر نظر و میدان کارزار داشت. به باور ایشان، جهاد یک واجب الهی بوده که خداوند به منظور رفع ظلم و ستم و استقرار صلح و عدالت بر مجاهدان امر کرده است. حکم الهی جهاد برای مجاهدان همچون سایر احکام الهی، قاعده‌مند بوده و تنها با تقید به این مهم می‌توان انتظار برخورداری از نصرت و پاداش الهی را داشت.

به اعتقاد آیت‌الله سیستانی، فهم حقیقت جهاد در اسلام و کاربست آن در میدان کارزار، نیازمند شناخت و التزام به آموزه‌های وحیانی و سنت نبوی (ﷺ) و علوی (علیه السلام) است. در این مسیر، لازمه دست یافتن به این شناختن دقیق، تفقه پرمایه و اصیل در دین الهی و پیراستن از آلودگی‌ها و تباهی‌ها است. آیت‌الله سیستانی، ریشه کشتار و خونریزی‌های داعش را در کج فهمی و برداشت‌های ناصواب از متون دینی می‌داند که همچون اسلاف پیشین - خوارج صدر اسلام - منطبقه اسلامی را کانون مصیبت‌ها و نزاع‌ها نموده و به جای آنکه منابع ثروت و قدرت را در خدمت پیشرفت و اصلاح امور مسلمانان قرار دهند؛ صرف ویرانی، تباهی و سرافکندگی کرده‌اند.

آیت‌الله سیستانی با نقد رویکرد داعش در شروع نمودن جنگ و خونریزی، بر این نکته تأکید دارند که آموزه‌های وحیانی و سنت نبوی (ﷺ) و علوی (علیه السلام)، دلیل شروع جنگ را شورش طرف متخاصم و نه کفر و شرک آن‌ها می‌داند. از این رو، در اسلام نمی‌توان با مستمسک قرار دادن دین مردم و بهره‌جویی از «اصل تکفیر»، اقدام به قتل انسان‌ها نمود. در این دیدگاه، جهاد سناریوهای مختلفی دارد:

سناریو اول. جهاد با غیر مسلمانان: غیر مسلمانان به دو طیف، «غیر مسلمان متجاوز» و «غیر مسلمان غیرمتجاوز» تقسیم می‌شوند که به ترتیب حکم جواز جهاد و عدم جواز جهاد بر آن‌ها استوار است.

سناریو دوم. جهاد با مسلمانان: مسلمانان به دو طیف، «مسلمان متجاوز(شورشی)» و «مسلمان مخالف» تقسیم می‌شود که حکم جواز جهاد بر اولی و عدم جواز جهاد بر دومی حاکم می‌باشد.

به اعتقاد آیت‌الله سیستانی، رعایت رفتار عادلانه و پاسداشت حقوق انسانی در مقوله جواز جهاد با «غیر مسلمانان متجاوز» و «مسلمان متجاوز» باید نصب‌العین مجاهدان باشد و تخطی از آن، عواقب ناگوار و نابخشودنی در پیش خواهد داشت. ترسیم نموداری ذیل، ابعاد نظری و عملی جهاد در دیدگاه آیت‌الله سیستانی را نشان می‌دهد:

در بیان دیدگاه‌های آیت‌الله سیستانی وجه تمایز تفکر ایشان با داعشیان، نگاه اخلاقی حاکم بر جهاد است. در رابطه با میزان خشونت و قتل و کشتار داعشیان پیشتر سخن به میان آمد. به اعتقاد نگارنده، می‌توان سیره اخلاقی حاکم بر جهاد در اسلام با تقریری که آیت‌الله سیستانی از آن دارند، تحت عنوان «اخلاق صیانتی» نام برد. اخلاقی که در عرصه نبرد و کارزار، «صیانت از جان، مال و دین» انسان‌ها را اصل و حقیقت می‌داند. آیت‌الله سیستانی، خاستگاه چنین اخلاقی را آموزه‌های وحیانی و سنت اسلامی بیان می‌کند و در جای جای بیانیه خود به مجاهدان عراقی - حشد الشعبی و...- کاربست و التزام به آن را، علی‌رغم ددمنشی داعشیان، لازم و ضروری می‌داند. درون‌مایه اخلاق

صیانتی در دیدگاه آیت الله سیستانی بر آیات سه گانه زیر استوار است:
 یک. آیه «وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا» بر صیانت بر دین انسانها تأکید داشته و مبنای هرگونه قضاوت در رابطه با کفر و ایمان انسانها را، شهادتین می داند و ضمن مسدود نمودن راه هرگونه تکفیر، هر کفر و بدعتی را نشانه خروج از اسلام نمی داند.
 دو. آیه «مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» بر صیانت بر جان و حرمت خون انسانها تأکید و همواره بر رفتار محتاطانه مجاهدان در قتل انسانها توصیه دارد. فراتر از آن برخلاف رفتار داعشیان با بی گناهان، آیت الله سیستانی با استناد به آیه «وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى» از مجازات و مواخذه بی گناهان بخاطر گناه دیگران هشدار داده است. به تعبیر آیت الله سیستانی، کشتن بی گناهان، بزرگترین گناه و حفظ جان بی گناهان، بزرگترین حسنات است. از این رو، جان پیران، کودکان و زنان نیروهای متجاوز محترم است.

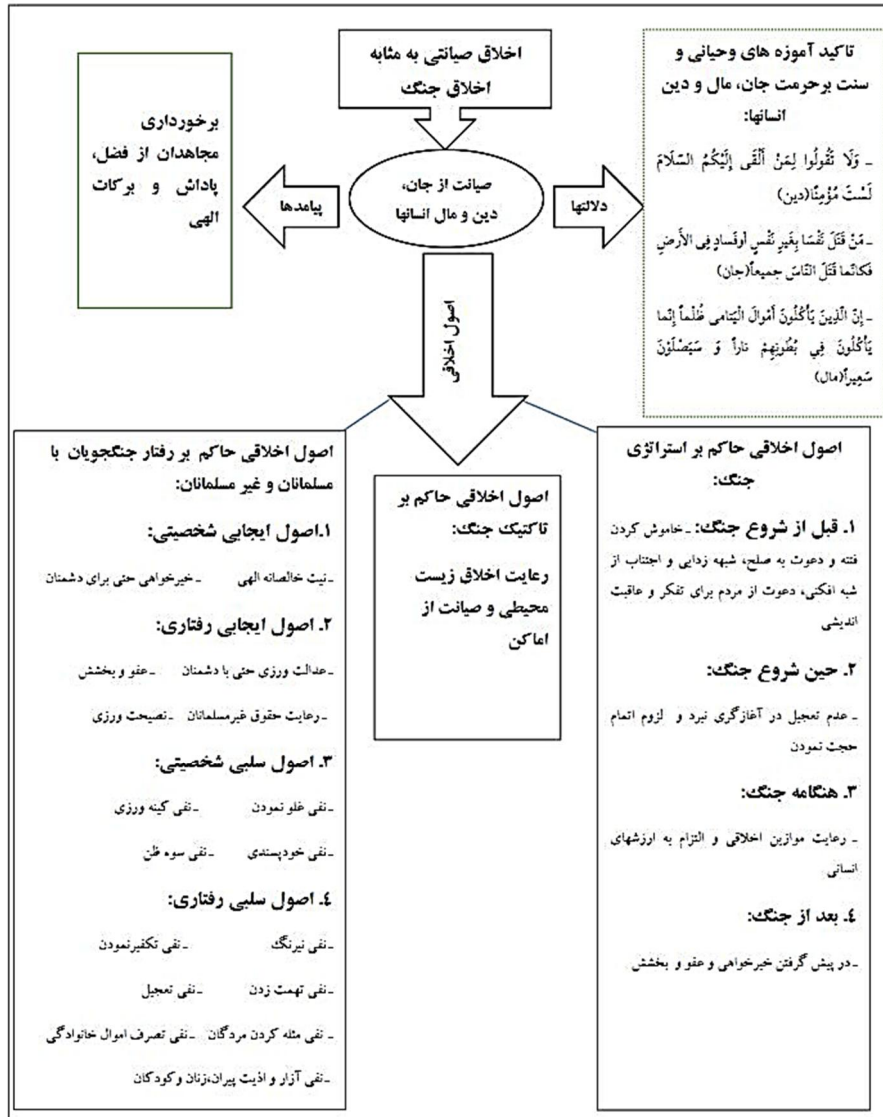
سه. آیه «إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَ سَيَصْلُونَ سَعِيرًا» بر صیانت بر اموال انسانها به عنوان حقی مسلم تأکید دارد. به اعتقاد آیت الله سیستانی اموال در عرصه نبرد به دو قسم اموال جنگی و اموال شخصی قابل تفکیک است. و مجاهدان تنها جواز تصرف اموال جنگی را دارند و بنا به سیره امام علی (علیه السلام) باید اموال شخصی را که مدعی دارد با بیان دلیل یا شاهد بازگرداند.

چنین نگاه صیانتی به مقوله جان، مال و دین انسانها، سبب شده است که امر اخلاقی در دیدگاه آیت الله سیستانی در عرصه جهاد همواره سیلان داشته باشد. می توان اخلاق جنگ را در دیدگاه آیت الله سیستانی در ابعاد و سطوح «استراتژی جنگ»، «تاکتیک جنگی» و «رفتار جنگجویان» پیگیری نمود:

یک. به اعتقاد آیت الله سیستانی «اصول اخلاقی حاکم بر استراتژی جنگ» باید در گامهای چهارگانه قبل از جنگ، حین شروع جنگ، هنگامه جنگ و بعد از جنگ جریان داشته باشد. مجاهدان باید «قبل از شروع جنگ» تمام تلاش خود را برای دفع و رفع فتنه کنند تا ضمن جلوگیری از جنگ و خونریزی، زمینه صلح و آرامش را فراهم سازند. در این راستا، شبهه زدایی و دعوت به تفکر و عاقبت اندیشی می تواند راهگشا باشد. در «حین شروع جنگ»، مجاهدان باید آغازگر جنگ نباشند و از شتاب و تعجیل

در آتش‌افروزی جنگی بپرهیزند. وارد شدن مجاهدان به عرصه نبرد و جنگ باید پس از اتمام حجت کردن، باشد. مجاهدان در «هنگامه جنگ» باید به ارزش‌های انسانی و موازین اخلاقی اسلام التزام و تقید داشته باشند. رفتار عادلانه با متجاوزان و پاسداشت حقوق انسانی آن‌ها، سنجه التزام اخلاقی به اسلام است. در گام پایانی یعنی «بعد از جنگ»، مجاهدان باید با خیرخواهی، عفو و گذشت را در پیش بگیرند.

دو. در دیدگاه آیت‌الله سیستانی، رعایت اخلاق زیست‌محیطی نظیر اجتناب از قطع درختان و تخریب امکان باید بر هرگونه اتخاذ «تاکتیک جنگی» علیه متجاوزان حاکم باشد. سه. اصول اخلاقی حاکم بر «رفتار جنگجویان» در دیدگاه آیت‌الله سیستانی، شخصیتی - رفتاری و ایجابی - سلبی می‌باشد: ۱. اصول ایجابی شخصیتی: داشتن نیت خالصانه الهی و خیرخواهی حتی برای دشمنان. ۲. اصول ایجابی رفتاری: نظیر رفتار عادلانه با دشمنان، عفو و بخشش، رعایت حقوق غیرمسلمانان، نصیحت‌ورزی. ۳. اصول سلبی شخصیتی: نظیر نفی تعصب و ورزیدن، نفی کینه‌ورزی، نفی خودپسندی، نفی سوءظن. ۴. اصول سلبی رفتاری: نظیر نفی نیرنگ، نفی تکفیرنمودن، نفی غلو نمودن، نفی تهمت زدن، نفی تعجیل، نفی مثله کردن مردگان، نفی تصرف اموال خانوادگی، نفی آزار و اذیت پیران، زنان و کودکان مصادیقی از این اصول اخلاقی است. آیت‌الله سیستانی با نقد دیدگاهی که التزام اخلاقی در جنگ را عامل شکست و خسران می‌داند؛ بر این نکته تأکید دارند که مجاهدان باید با کاربست موازین اخلاقی، زینت اسلام باشند و موجبات برخورداری از برکات فراوان الهی را فراهم آورند. مدل نظری اخلاق جنگ در دیدگاه آیت‌الله سیستانی در ترسیم ذیل قابل پیگیری است:

نتیجه گیری

نظام های فکری حامل دیدگاه های سیاسی و اخلاقی برای جهاننداری و جهانگشایی هستند. مقایسه اجمالی دیدگاه رهبران فکری داعش و آیت الله سیستانی در رابطه با

مسئله «اخلاق جنگ» بر این نکته تأکید دارد که نوع قرائتی که از نظام‌های فکری ارائه می‌شود تا چه اندازه می‌تواند تصویری اخلاقی یا غیر اخلاقی از آن نظام فکری در افکار عمومی ایجاد کند و عملاً عامل تحسین یا نفرت مخاطبان گردد.

در این نوشتار، با استناد به دیدگاه‌های آیت‌الله سیستانی، مدل نظری اخلاق جنگ در اسلام تبیین و ترسیم شد. آموزه‌های وحیانی قرآن کریم و سیره معصومین (علیهم‌السلام) حاکی از جریان داشتن اخلاق در ساحت‌های مختلف زندگانی انسان و به تبع آن عرصه جنگ دارد. در مسئله «اخلاق جنگ» نظام فکری اسلام در مقایسه با مکاتب فکری بشری، نگاهی توحیدی، فطری و انضمامی دارد و در قالب نظام کیفر و پاداش الهی می‌کوشد ضمانت اجرائی آن را تحکیم بخشد. حدود و آداب جهاد در اسلام با تفکیک مخالفان متجاوز از غیر متجاوز، مرزهای رفتارهای نظامی - اخلاقی از رفتارهای نظامی - غیر اخلاقی را روشن می‌کند و عملاً در مقام باور، مانع از اقدامات غیر اخلاقی در ابعاد استراتژیک، تاکتیکی و رفتاری حتی نسبت به دشمنان متجاوز می‌شود.

بررسی اجمالی متون منتشر شده در رابطه با «اخلاق جنگ» در عرصه مطالعات اسلامی، حکایت از فقر تئوریک علی‌رغم غنای فکری اسلام در این رابطه دارد. حال آنکه متفکران و نویسندگان غربی توانسته‌اند دیدگاه‌های مربوط به اخلاق جنگ را در قالب چارچوب‌ها و رهیافت‌های مختلفی ارائه دهند و حتی با تصویب قوانین و کنوانسیون‌هایی جنبه عملیاتی به آن ببخشند.

منابع

- احمدی طباطبایی، سید محمدرضا (۱۳۸۷)، *اخلاق و سیاست رویکردی اسلامی و تطبیقی*، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- پیک حرفه، شیرزاد (۱۳۹۳)، «تیین، تحلیل و تعدیل «استدلال نتیجه دوگانه» در اخلاق هنجاری و بررسی تأثیر آن در قوانین بین‌المللی مربوط به جنگ»، *حکمت و فلسفه*، سال دهم، شماره اول، بهار. پیربدافی، فاطمه (۱۳۸۸)، «رویکردهای میرینگ در فرآیند تحلیل محتوای کیفی»، *ماهنامه پیام پژوهش*، سال نهم، شماره نود و نه.
- جانی پور، محمد (۱۳۹۰)، *اخلاق در جنگ*، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- جوادی آملی، عبد الله (۱۳۸۸)، *تسنیم*، (مجموعه تفسیر منتشر شده) قم: اسراء.
- چامسکی، نوام (۱۳۹۱)، «نظریه جنگ عادلانه»، ترجمه محمد اسکندری، *مهرنامه*، ویژه نامه جنگ و صلح، تهران: هنر سرزمین سبز.
- حاج اسماعیلی، محمدرضا و حبیب الهی مهدی (۱۳۹۱)، «بررسی و تحلیل نظری اخلاق جنگ در قرآن و حدیث»، *فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش نامه اخلاق*، سال پنجم، شماره ۱۵.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۸۹)، *فارابی فیلسوف فرهنگ*، تهران: انتشارات سخن.
- درخشه، جلال (۱۳۷۹)، *مواضع سیاسی حضرت علی (ع)* در قبال مخالفین، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۴)، *تکنیک‌های خاص تحقیق در علوم اجتماعی*، تهران: بی‌نا.
- سیدامامی، کاووس (۱۳۸۶)، *پژوهش در علوم سیاسی: رویکردهای اثبات‌گرا*، تفسیری و انتقادی، تهران: دانشگاه امام صادق (ع) و پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- فاضل لنکرانی، محمد (۱۳۹۰)، *آیین کشورداری از دیدگاه امام علی (ع)*، تنظیم: حسین کریمی، قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- فراستی، عبدالوهاب (۱۳۹۶)، «ایدئولوژی تکفیر؛ سرنوشت و راهبردهای مواجهه با آن»، *فصلنامه علوم سیاسی*، سال بیستم، شماره هفتاد و هفتم.
- فرانکفورد، چاوا و دیوید نجمیاس (۱۳۸۱)، *روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی*، ترجمه فاضل لاریجانی و رضا فاضلی، تهران: سروش.
- فیرحی، داوود (۱۳۸۷)، «مفهوم جنگ و اخلاق نظامی در اسلام شیعی»، *فصلنامه سیاست*، دوره ۳۸، شماره ۱.
- کوثری، مسعود (۱۳۸۷)، «روش کیفی»، در: *رهیافت و روش در علوم سیاسی*، به اهتمام عباس منوچهری، تهران: سمت.
- الحر العاملی، محمد بن الحسن (۱۹۸۳)، *وسائل الشیعه*، بیروت: احیاء التراث العربی.

- ابن اثیر (۱۳۵۱)، *الکامل فی التاریخ*. ترجمه عباس خلیلی، تهران: انتشارات علمی.
- لوبان، دیوید (۱۳۹۱)، «جنگ عادلانه و حقوق بشر»، ترجمه یاسر روستایی، *مهرنامه*، ویژه نامه جنگ و صلح، تهران: هنر سرزمین سبز.
- محلّاتی، محمد جعفر (۱۳۸۵)، «اخلاق جنگ در متون ادبی و حماسی فارسی»، *پژوهشنامه ادب حماسی*، پاییز و زمستان.
- موزلی، الگزاندرا (۱۳۹۱)، «نظریه جنگ عادلانه»، ترجمه خشایار دیهیمی، *مهرنامه*، ویژه نامه جنگ و صلح، تهران: هنر سرزمین سبز.
- الناجی، ابی بکر (بی تا)، *ادراه التوحش اخطر مرحله ستمربها الامه*، فایل الکترونیکی، (بی جا).
- نشریه الکترونیکی استک*، وابسته به گروه داعش (به زبان روسی) شروع انتشار اواخر ۲۰۱۶.
- نشریه الکترونیکی دارالاسلام*، وابسته به گروه داعش (به زبان فرانسوی)، شروع انتشار ۲۰۱۴.
- نشریه الکترونیکی رومیه*، وابسته به گروه داعش (به زبان های عربی، انگلیسی، فرانسوی، آلمانی، اندونزیایی، اردویی و ترکی)، شروع انتشار ۲۰۱۶.
- نشریه ماهانه الکترونیکی دابق*، وابسته به گروه داعش، ناشر مرکز رسانه ای الحیات (به زبان های عربی، انگلیسی، فرانسوی و آلمانی)، شروع انتشار ۲۰۱۴.
- نصیرالدین طوسی، محمد (۱۳۸۷)، *اخلاق ناصری*، تصحیح مجتبی مینوی، تهران: خوارزمی.
- نظام المک طوسی، حسن بن علی (۱۳۸۹)، *سیر الملوک* (سیاست نامه). به اهتمام هیوبرت دارک، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- والزر، مایکل (۱۳۹۱)، «پیروزی نظریه جنگ عادلانه و خطرهای موفق شدن»، ترجمه صالح نجفی، *مهرنامه*، ویژه نامه جنگ و صلح، تهران: هنر سرزمین سبز.
- ویلیامز، گری (۱۳۹۱)، «جنگ عادلانه چیست؟»، ترجمه عبد الله کوثری، *مهرنامه*، ویژه نامه جنگ و صلح، تهران: هنر سرزمین سبز.
- زارعان، احمد (۱۳۹۵)، تحلیل کنش سیاسی مرجعیت شیعیان عراق در دوره پساصدام، *فصلنامه مطالعات راهبردی جهان اسلام*، سال هفدهم، شماره ۴، پیاپی ۶۸.
- موسوی، سید جاسم (۱۳۸۵)، «از حکم تکفیر استفاده نکنید»، *فروع وحدت*، سال اول، شماره ۴.
- شفایی، امان الله و غلامرضا بهروز لک، (۱۳۹۲)، «نقش امام موسی صدر و آیت الله سیستانی در انسجام سیاسی جوامع چند فرهنگی لبنان و عراق»، *فصلنامه علوم سیاسی*، شماره ۶۳.
- قاسمی، فرج الله (۱۳۸۸)، «مرجعیت و سیاست در عراق پس از اشغال»، *فصلنامه علوم سیاسی*، سال دوازدهم، شماره ۴۵.

Mayring, philipp (2000). "Qualitative content Analysis Forum", Qualitative social Research , Volume 1, No. 2 – June 2000 , Online Journal : <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1089/2385>

پایگاه الکترونیکی آیت الله سیستانی و صفحه بیانیه: <https://www.sistani.org/persian/archive/25049/>